

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.72/73

Н. В. Басалюк
студент магістратури
судово-адміністративного факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

В. П. Таркін
студент магістратури
судово-адміністративного факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРІЯ ТВОРИТЬСЯ СЬОГОДНІ: СТАНОВЛЕННЯ ЧЕТВЕРТОГО ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Розвиток прав людини з огляду на їх змістовне і кількісне наповнення – це невід’ємна частина еволюції людської історії. Визнання нових прав, які підлягали обов’язковому захисту з боку держав, відбувалося поступово. Чітке усвідомлення того, що сьогодні ми вкладаємо у поняття «права людини» прийшло після XVIII століття, а у ХХІ стало сучасною тенденцією, що пронизує різні культури і цивілізації.

У модерному світі права людини визнаються позатериторіальними і позанаціональними, вони вийшли за межі взаємовідносин «людина – держава». Їх охорона і реалізація зі справи внутрішньодержавної перетворилися на об’єкт прискіпливої уваги міжнародної спільноти. Конкретизація змісту як уже визнаних, так і нещодавно проголошених прав, різні аспекти яких аналізуються і нормативно закріплюються, дозволяє говорити про істотно нове, четверте, покоління прав людини у генезі їх становлення. Це покоління ставить низку нових питань і відкриває дорогу науковим диспутам і дослідженням.

Вивченням питання розвитку поколінь прав людини займалися такі зарубіжні вчені: Р.І. Ахметшин, Е.А. Лукашина, Р.А. Мюллерсон, М.А. Лаврик та інші. На вітчизняному науковому просторі дослідження проводили Д.М. Шибаніц, Н.Б. Мушак, В.В. Речицький, В.Г. Буткевич та інші. Четвертому поколінню прав людини присвячено дослідження О.Є. Аврамової, О.С. Жидкової, Г.Ф. Гараєвої, Д.М. Триш, І.Я. Сенюти тощо. Окремі аспекти прав четвертого покоління вивчали К.О. Самокиш, М.В. Рапаєва, Б.В. Конохов, В. Р. Поттер, Р.Б. Мак-Інтайр та інші.

Метою написання роботи є теоретичний аналіз четвертого покоління прав людини.

Для досягнення мети потрібно виконати такі завдання: 1) здійснити аналіз теоретичних напра-

цювань з теми становлення і розвитку четвертого покоління прав людини; 2) класифікувати права четвертого покоління, що виникли із розвитком нових технологій і переосмисленням розуміння традиційних цінностей; 3) розглянути проблемні моменти, що пов’язані із правами четвертого покоління; 4) проаналізувати позиції вітчизняного і зарубіжного законодавства щодо впровадження прав четвертого покоління.

Система прав і свобод людини у тому вигляді, якою вона є сьогодні, є результатом тривалого історичного розвитку. В.С. Нерсесянц вказував: «Моральні, філософські, християнські основи прав і свобод особистості вироблялися в органічній єдності із правовим розвитком поглядів на людину як на члена соціуму. У теорії і практичній реалізації система права на кожному етапі історичного розвитку містила правову теорію особистості як суб’єкта права і відповідні судження про її права і обов’язки, їх гарантії (від елементарних і обмежених до найрозвиненіших)» [1].

За часом актуалізації (визнання) права людини можна виділити у чотири покоління.

I. Епоха Просвітництва ознаменувалася успішною боротьбою. Визначальними у цей період були Велика французька революція і війна за незалежність США, підсумком яких стало визнання цивільних (особистих) і політичних прав людини, що в узагальненому вигляді отримали назву першого покоління прав людини. Особистість отримала вільний статус.

II. Уже у ХХ столітті розвиток отримали права другого покоління, покликані забезпечити не лише вільне життя, але й певний рівень матеріального забезпечення. Людина боролася за соціально-економічні права, зростання благополуччя, покращення культурного рівня [2]. Зрештою, мету було досягнуто – особистість отримала соціальний статус.

III. Закінчення Другої світової війни принесло докорінно новий етап – третє покоління прав людини. Його визначальною ознакою стала плеяда прав, які мають колективний характер. Було остаточно закріплено колективні права (права народів, солідарні права), до яких належать право на мир, на розвиток, на свободу слова, віросповідання, голосування, а також права етнічних, релігійних, мовних меншин тощо. Лягли в основу третього покоління прав люди й екологічні права, до яких належить право на безпечне, здорове і екологічно збалансоване довкілля, що включає право на чисту воду, повітря, ґрунти, які не містять токсинів. Стали екологічні права справді правами чи залишилися бажаними заявами – тема окремої дискусії.

IV. До категорії прав четвертого покоління можна віднести, по-перше, біологічні права, що пов'язані із розвитком біотехнологій. Вивчення геному людини, генетичні маніпуляції, експерименти із людськими ембріонами, клонування, поява нових термінів («екстракорпоральне запліднення», «генетичний скринінг» тощо) поставили складні юридичні, етичні, моральні і релігійні питання. Це породило необхідність визначення прав, які забезпечуватимуть недоторканність і недоступність людського тіла з його генетичним типом. Зокрема, з'явилися такі права: право на генетичну ідентичність людини, а отже, право на заборону репродуктивного клонування; право людини на визначення меж втручання у генетичну систему клітин і тканин, підпорядковане медичним цілям (біопсія хоріону, амніоцентез тощо); право на корекцію статевої приналежності; право бути донором органів і тканин тощо. До групи біологічних прав можемо також віднести право на штучне переривання вагітності, право на смерть за допомогою евтаназії, право на збереження штучного життя мозку після смерті, право на стерилізацію.

По-друге, права людини за ознакою сексуальної орієнтації та сексуальної ідентичності. *Перегони дискримінації* – основна проблема, з якою стикаються трансгендери, транссексуали, інтерсексуали та сексуальні меншини у всьому світі. Тому захисні механізми спрямовані на заборону насильства (починаючи словесними образами і закінчуючи фізичним насильством), заборону дискримінаційних законів, що можуть використовуватися для переслідування осіб нетрадиційної сексуальної орієнтації чи обмеження їх прав на свободу мирних зборів і асоціацій, заборону примусового лікування осіб нетрадиційної сексуальної орієнтації.

По-третє, інформаційні права, пов'язані із появою глобального інформаційного простору. Можна стверджувати, що правовий статус людини як суб'єкта інформаційних відносин ґрунтується на двох основних правах: 1) право вільно, безперешкодно, на власний розсуд бути суб'єктом інформаційних процесів, шукати, одержувати

і поширювати інформацію (це право не пов'язане з територіальною юрисдикцією держави і не обмежується територіально державними кордонами); 2) право на захист від неправомірного інформаційного втручання, яке включає право на конфіденційність інформації про особисте життя, конфіденційність кореспонденції, захист від розповсюдження неправдивої інформації, що завдає шкоди честі й репутації особи [3].

Досягнення сучасної науки і невпинний технічний прогрес тісно пов'язані з основоположними правами людини. Розглянемо деякі із цих прав детальніше.

У лютому 1997 року світ облетіла новина, що єдинбурзькі вчені створили вівцю за кличкою Доллі за допомогою техніки переносу соматичних клітин, тобто за допомогою клонування. Поява Доллі наштовхнула на думку про можливість клонування людини.

Прошло понад двадцять років, а центральні питання цієї теми досі залишаються дискусійними: чи перевищує користь можливості клонування його недоліки? Якщо відповідь позитивна – які методи допустимі для досягнення цієї самої користі? А підходять вони, очевидно, не всі, якщо створення Доллі стало можливим із 276 спроби, а перед тим – викидні, деформації, виродження. Для досягнення якої мети дозволяється клонувати людину? Де та ідеальна межа, що не порушуватиме права людини? І чи існує вона взагалі? Апологети клонування говорять, що воно із правом на контрацепцію, штучне запліднення тощо є лише одним зі способів відтворення роду людського. Воно також має стати можливим, наприклад, у разі втрати батьками дитини, батьків дитиною тощо, тобто воскресальним каменем, як би магічно це не звучало. Важливо також і те, що заборона клонування буде суперечити принципу свободи наукових досліджень. За твердженням лауреатів Міжнародної академії гуманізму, моральні та етичні проблеми, породжені клонуванням, не більші за ті, із якими люди уже стикалися (ядерна енергія, комп'ютерне моделювання тощо) – вони просто нові [4].

Противники вказують, що дозвіл на клонування суперечить дотриманню етичних норм у науці, порушує право на людську гідність і навіть ставить питання про соціальну належність клонованої людини, соромить сімейні відносини, ображає індивідуальність кожної людини. У цьому аспекті новітні експерименти і технології, які повинні захищати благополуччя людини, порушують її невідчужувані права.

Ми погоджуємося з думкою Б.В. Конюхова, який наголошує, що клонування, по-перше, більше нагадує копіювання того, що вже є, ніж створення нової людини. Це не можна назвати повністю правом на відтворення. Це право на контроль над природою в особі іншої людини із раніше зада-

ними генетичними характеристиками. По-друге, клонування підриває автономію й індивідуальність клонованої людини. По-третє, клонування неминуче буде підривати традиційні норми шлюбу, материнства, батьківства [4; 5].

Не залишилася осторонь міжнародна спільнота, що Додатковим протоколом до Конвенції про захист прав людини 1998 року (ратифіковано Україною у 2001 році) у ст. 1 заборонила «будь-яке втручання із метою створення людської істоти, генетично ідентичної іншій людській істоті, живій чи мертвій» [6], а також законодавці різних країн світу. Так, у Данії дослідження у сфері клонування людини заборонені Актом «Про систему наукових комітетів з етики і управління біомедичними дослідницькими проектами» 1992 року, у Росії – Федеральним Законом «Про тимчасову заборону на клонування людини» 2002 року, у США – “Human Cloning Prohibition Act of 2003”. А от деякі країни (Австралія, Бельгія, Італія, Колумбія та інші) забороняють лише репродуктивне клонування і визнають терапевтичне. У цих країнах процес клонування суворо регламентовано.

Наступне право, що має багатоманітну природу і виходить далеко за юридичні межі – право на евтаназію («легка смерть»), яке передбачає можливість припинити життя людини, що страждає нестерпним болем чи тяжкою хворобою. Дилема реалізації або повного заперечення визнання права на евтаназію полягає в тому, що, з одного боку, бездумна легалізація евтаназії може використовуватися як прикриття для вбивства чи корисливих цілей, з іншого – якщо існування людини перетворилося у суцільний біль, ніхто не може змусити її жити, людина – господар свого життя. На практиці це означає, що чиесь життя закінчується за співчуттям шляхом активних (наприклад, уведення спеціальних засобів, що призводять до смерті) чи пасивних (відміна лікування – підтримки життєдіяльності) дій іншої людини.

Ідея евтаназії не нова, адже Арістотель, Сократ і Платон ще у давні часи висловлювали позицію «за» щодо легкої смерті. Релігія, що вважає життя людини даром Божим, завжди її осуджувала. А ось законодавство країн світу уже пішло шляхом дозволу евтаназії. Отже, можна ствердно сказати, що вона, попри свою дискусійну природу, не юридичний фантом, а утверджена частина прав людини. Так, у квітні 2002 року Нідерланди стали першою країною, яка легалізувала евтаназію. Передбачається суворий набір критеріїв: пацієнт повинен страждати нестерпним болем, хвороба повинна бути невиліковною, вимога евтаназії повинна бути поставлена свідомо пацієнтом. Евтаназія також дозволена у Канаді, Бельгії, Люксембурзі. В Україні відповідно до ч. 4 ст. 281 Цивільного Кодексу забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя [7].

Гендерна приналежність – один із фундаментальних аспектів життя. Якщо до 1926 року вона безумовно була визначена з народження і ставала соціальним і юридичним фактом, то вказана дата знищила ці традиційні погляди, адже у 1926 році в Інституті сексуальних наук Берліна було проведено першу операцію з видалення молочних залоз жінці, що зважилася на зміну статі, а у 1930 році вперше зробили пенектомію. Історії пацієнтів не збереглися. Перший випадок з іменем і прізвищем зафіксовано у тому ж 1930 році (Ейнар Вегнер став Лілі Ельб).

Прошло майже сто років із моменту проведення перших операцій зі зміни статі, а новина про це дивує і шокує досі, а мало би шокувати те, що на початку ХХ століття розповсюдженим методом лікування тих, хто вважав свою стать помилкою, була постановка діагнозу «шизофренія» і пожиттєва госпіталізація у психіатричну лікарню.

У 1972 році Швеція стала першою країною світу, що офіційно визнала право на зміну статі.

В Україні зміна (корекція) статевої належності передбачена ст. 51 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» 1992 року.

Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав, який відповідає за Пакт про громадянські та політичні права, заявив: «Гендерна ідентичність визнається поряд із забороненими ознаками дискримінації. Наприклад, особи, які є трансгендерами, транссексуалами або інтерсексуалами, часто стикаються з такими серйозними порушеннями прав людини, як переслідування в школах і на робочому місці». Базовим документом, який є спільним для виконання у всіх країнах – членах ЄС, є Європейська конвенція з захисту прав людини та основоположних свобод 1950 року, яка у статті 14 зазначає: «Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад, статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою» [8].

На наш погляд, визнання права на зміну статі – потреба сучасної модернізації права і моралі.

Необхідно згадати питання ще одного права четвертого покоління прав людини, тобто права на одностатеві шлюби.

Наприкінці ХІХ століття багато країн Європи оголосило будь-які прояви гомосексуальної поведінки поза законом. Так, у Великобританії вони каралися двома роками каторжних робіт. Уже у ХХІ столітті (29 березня 2014 року) у Великобританії вступив у силу Закон про одностатеві шлюби. У цілому сьогодні налічується 28 країн, де одностатеві шлюби легалізовано, 16 країн, де реестру-

ються інші форми одностатевих союзів (цивільні партнерства або цивільні союзи) [9]. Україна до жодного зі списків не входить.

Основоположні права гомосексуалістів часто порушуються, навіть узаконення деякими країнами одностатевих шлюбів – це не вирішення цього питання, а постановка нових (зокрема, можливість удочеріння, усиновлення, виховання такими парами дітей).

Беззаперечним є те, що гомосексуальність – не хвороба і не відхилення, а одна із форм сексуальної орієнтації людини, що має право на існування, як мають таке право гетеросексуальні пари.

Право на переривання вагітності, на наш погляд, – ще одне із прав, що має чітко утвердитися у четвертому поколінні.

Сьогодні світ у цьому питанні розділився на 4 групи. До першої входять країни, де аборти заборонені безапеляційно, розглядаються як злочин проти внутрішньоутробного життя і прирівнюються до вбивства. Єдиний виняток – порятунок життя жінки (Лівія, Іран, Ангола, Чилі, Індонезія, Нікарагуа тощо). До другої – держави, де штучне переривання вагітності дозволено за медичними показниками і у виняткових випадках (Перу, Бразилія, Іспанія тощо). Так, в Іспанії до таких випадків відносять згвалтування, серйозні аномалії плода, небезпеку для фізичного чи психологічного здоров'я жінки. Третя група країн дозволяє аборт за медичними і соціально-економічними показниками (Великобританія, Індія, Японія, Фінляндія тощо). Четверта група – ліберальна, до неї увійшли країни, що залишають жінці право вибору щодо того, робити аборт чи ні (Австралія, Грузія, Росія, Білорусь, Канада, Україна). У цих державах охороняється життя і здоров'я жінки і карається лише незаконне проведення абортів.

В Україні згідно з ч. 6 ст. 281 ЦК штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки. У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведено за вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів [7]. Однак із періодичністю раз на декілька років це право в українок хочуть відібрати, посилаючись на демографічну ситуацію, що вкрай негативна, а також на перекриття можливості полювання на стовбурові клітини. Так, 27 березня 2017 року на розгляд Верховній Раді України було винесено законопроект щодо обмежень по проведенню штучного переривання вагітності (абортів), що наробив очікуваного галасу і 20 березня 2018 року був знятий із розгляду. Оминаючи етичні і релігійні погляди на проведення абортів, зазначимо аспекти суто правові. Ст. 49 Сімейного кодексу України гарантує право на материнство [10]. Права людини створюють гу-

маністичний тип права і правової системи в цілому, вони трансформують право влади у право людини. Це означає, що пріоритети зміщуються від функцій охорони до позитивного регулювання, дозволи переважають над заборонами. З огляду на це постає логічне запитання щодо того, чому те, що ще вчора було правом, сьогодні із подання групи людей, що виконують законодавчу функцію, стає обов'язком? Попри це, як показує практика країн, що пішли цим шляхом (наприклад, Польщі), підтримки з боку громадськості щодо прийняття таких законів немає, а саме їх схвалення призводить до проблем кримінально-правового характеру (кримінальні аборти, кримінальний туризм) і соціального характеру.

Четверте покоління прав людини формується з огляду на появу глобального правового комплексу. Звісно, означені права, що в деяких країнах нормативно закріпилися, невичерпні. У цьому контексті можемо говорити про право на донорство і трансплантацію органів, штучне запліднення, вільну від дитини сім'ю тощо.

Отже, четверте покоління прав людини вийшло за межі юридичної абстракції, що характеризується якимись окремими елементами, адже права нового покоління можна не лише виділити, а й логічно згрупувати. З моменту народження і до самої смерті кожна людина має широкий спектр взаємозалежних і взаємодоповнюючих прав. Четверте покоління до цієї унікальної системи додало біологічні права, права за ознакою сексуальної орієнтації та сексуальної ідентичності й інформаційні права.

Права четвертого покоління – це етико-правовий феномен, осмислення якого потребує подальшого наукового і практичного розроблення. Це пов'язано із тим, що у конструкції прав морально-етичні і правові начала взаємодіють у режимі взаємодоповнюваності, що, безумовно, відкриває широке поле для подальших досліджень. Однак, говорячи про права людини безвідносно до конкретного покоління, зазначимо, що важливим є векторне переміщення у напрямку практичного їх втілення та дослідження відповідних міжнародних стандартів у цій сфері [11; 12; 13].

Література

1. Нерсесянц В.С. Права человека в истории политической и правовой мысли (от древности до Декларации 1789 г.). Права человека в истории человечества и в современном мире. М., 1989. С. 21–29.
2. Гараева Г.Ф., Триш Д.М. Четыре поколения прав и свобод человека и гражданина: история становления и современное состояние. Центральный научный вестник. URL: <http://cscb.su/n/020601/020601012.htm>.
3. Анішук Н.В., Афанасьєва М.В., Бакаєнова Н.М. та ін. Проблеми сучасної конституціоналістики: навч. посіб. / за заг. ред. А.Р. Крусян та А.А. Єзерова. К.: Юрінком Інтер, 2018. 524 с.

4. Триньова Я. Клонування людини – одна із сучасних кримінально-правових проблем. *Юридична Україна*. 2014. № 1. С. 72–79.

5. Конохов Б.В. Етична сторона клонування. *Наука і життя*. 2006. № 5. С. 87–96.

6. Додатковий протокол до Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування досягнень біології та медицини стосовно заборони клонування людських істот: протокол Ради Європи від 12.01.1998 р. № 168. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_526.

7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради. 2003. № 40. Ст. 356.

8. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод: ратифікована Законом України від 17 липня 1997 р. Офіційний вісник України. 1998. № 17. Ст. 270.

9. Список стран 2018, где на всей территории или в отдельных штатах разрешены и регистрируются однополые браки. URL: <https://proau.info/2013-g-strany-gde-razresheny-odnopolnye-braki/>.

10. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Голос України. 2002. № 38.

11. Мішина Н.В. Європеїзація конституційного права України: проблеми і перспективи. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 12–20.

12. Мішина Н.В. Гармонізація законодавства України з правовими позиціями Європейського Суду з прав людини (на матеріалах законодавства про громадські організації). *Правничий часопис Донецького університету*. 2011. № 2. С. 13–21.

13. Дешко Л.М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових установ та міжнародних організацій: монографія. Ужгород, 2016. 486 с.

Анотація

Басалюк Н. В., Таркін В. П. Історія твориться сьогодні: становлення четвертого покоління прав людини. – Стаття.

У статті розглянуто етапи історичного розвитку прав людини у традиційній класифікації (за часом актуалізації). Встановлено, що науковий і технічний прогрес відкрив багато можливостей. Це дозволяє говорити про істотно нову віху у розвитку прав людини – четверте покоління, до якого належать біологічні права, права людини за ознакою сексуальної орієнтації та сексуальної ідентичності та інформаційні права. У роботі також зосереджено увагу на окремих правах із зазначених груп. Для об'єктивного сприйняття четвер-

того покоління прав людини як процесу практичного виміру дослідження орієнтується на правовий аспект. Окремі права четвертого покоління відобразились у вітчизняному і зарубіжному законодавствах.

Ключові слова: права людини, четверте покоління прав людини, біологічні права, інформаційні права, права людини за ознакою сексуальної орієнтації та ідентичності.

Аннотация

Басалюк Н. В., Таркин В. П. История творится сегодня: становление четвертого поколения прав человека. – Статья.

В статье рассмотрены этапы исторического развития прав человека в традиционной классификации (по времени актуализации). Установлено, что научный и технический прогресс открыл много возможностей. Это позволяет говорить о новой вехе в развитии прав человека – о четвертом поколении, к которому можно отнести биологические права, права человека по признаку сексуальной ориентации и сексуальной идентичности и информационные права. В работе также сосредоточено внимание на отдельных правах из указанных групп. С целью объективного восприятия четвертого поколения прав человека как процесса практического измерения исследование ориентируется на правовой аспект. Отдельные права четвертого поколения воплотились в отечественном и зарубежном законодательствах.

Ключевые слова: права человека, четвертое поколение прав человека, биологические права, информационные права, права человека по признаку сексуальной ориентации и идентичности.

Summary

Basalyuk N. V., Tarkin V. P. Creating the history: formation of the fourth generation of human rights. – Article.

The paper considers major milestones of human rights by the time of actualization. Identified that scientific and technological advancement as opened up new opportunities for evolving of human rights – the fourth generation, that consists of biological rights, rights based on sexual orientation and sexual identity and information rights. The paper focused on separate rights of defined groups of rights. The research both focuses and heads forward by legislative dimension. Certain rights enshrined in national and foreign legislations.

Key words: human rights, the fourth generation of human rights, biological rights, information rights, human rights based on sexual orientation and sexual identity.